

اؤچمىس ايزلر: تاريخدن معلوم بوليشيچه، افغانستان- توركي خلقلرينيگ قديمي و تاريخي وطني حسابلنه دي. افغانستان دهگن سياسي- جغرافي حدود اؤرته گه كېلمسدن آلدن بو يورته، توركي سلاله لر اوزون ييبلر بيرين- كبتين حُكم سوريب كېلگن لر. ميلاددن آلدن هونلر، كوشانىلر و اوندن كېيىن يفتلىلر (هفتاليتلر) سلطنت قوريب، بويوك مدنيت يره تيب، اؤزليدين اؤچمىس ايز قالدېريشگن. شونينگدېك، رتبيل شاهلر، كابل شاهلر، قزلوق شاهلر، قاره خانىلر، غزنولىلر، سلجوقىلر، موغوللر، تيمورىلر، بابر و اؤنينگ اولاده لرى، شايبانىلر، افشارىلر، اشتر خانىلر و نهايت جنوبى توركستان اؤزيك خانليكلرى (خلم خانليگى، بلخ خانليگى، آفچه خانليگى، سرپل خانليگى، شبرغان خانليگى، اندخوى خانليگى، ميمنه خانليگى) سياسى سلاله لر صفتيده حكمرانليك قىليب كېلدىلر.

ايوريليشلرده گى اؤزليگ: حاضرگى كونده هم افغانستان اهاليسى نينگ سلماقلى قسمينى كېليب چيقيشى توركي خلقلرگه منسوب بولگن اهالى جمله دن: اؤزيك لر، توركمن لر، قيرغيزلر، قزلوقلر، افشارلر، قيزيل باشلر، ايماقلر، هزاره لر، تيمورىلر و شيبانىلر؛ شونينگدېك، افغانلشگن توركي قوملر: غورى، فيروز كوهى، جمشيدى، تايمنى، چهار ايماق، خلج، و باشقه لر تشكيل اېته دي. اوشبو ايتنيك گروه لردن آخرگى لرى تورلى اجتماعى و سياسى عامل لر سبب اؤتگن دورلرده اؤز تيل لرينى يوقاتيب، پشتو و درى تيل لريده سؤزله شيشگه مجبور بولگن لر. بولر آره سيدن فقط اؤزيك لر، توركمن لر همده قيرغيزلرگينه اؤز تيل لريده گيپره آليش و بيرقَدَر يازيشنى سقهب قاله آليشگن. مثال اوچون غوربند⁽¹⁾ توركلرى نينگ اېنگ كته قسمى اؤز انه تيل لرينى الله قچان يوقاتيب بولگن لر، قالگن لرى هم بو جرياننى اؤز باشيدن اؤتب كېلماقده لر. باشقه تاماندن، تيل لرينى بوتونلى يوقانگن قوم صفتيده هزاره لرنى يقال مثال قىليب كورسه تيب اؤتيش ممكن. بوگونگى كونده اولر اؤزليگه خاص لهجه ده

فارس- درى تيلیده سؤزلىشه دىلر. هزاره شیوه سیده شونچه که، سبزیلرلى مقدارده تورکی- موعولچه سؤزلر سقله نیب قالگن.

یقین اؤتمیشدن سؤز آچه دیگن بؤلسک، بوندن تخمینن بیر عصر آلدین پایتخت کابلدن افغانستان نینگ جنوبی هلمند ولایتی گه بدرغه قیلینگن اتیک اؤزبیکلرنینگ کتّه بیر قسمی افغان/پشتو همده فارس تیلیده گپله شیش گه محکوم قیلینگى معلوم. بولر عین حالده افغانلەشگن یاکه، تاجیکلەشيب قالیشگن. تورکی اتیک قتلّم گه نسبتن جوده- جوده ناروا بؤلگى کؤپچیلیککه آیینه دېک عیان. گپیریلگن مسأله تاریخچى لر تامانیدن آبدان اؤرگنیشی لازم دېب اؤیله ییمیز.

تیل بؤلّمسه، اېل بؤلّمس: افغانستان موجود چېگره لری بیلن میلادی 1747 نچى ییلده مملکت اؤله راق منطقه خریطه سیده پیدا بؤلدى. یعنی نادر افشارنینگ اؤلیمیدن کبیین، حاکمیت اوغان دژانىلری قؤلیگه اؤتیشی بیلن بو یورت رسمى مملکت صفتیده شکلنه باشلەدى. باشقه آز سانلى و حتا اؤزبیکلرگه اؤخشەگن کؤپ سانلى خلق و ایلترنى قیسیب، صحنەدن چیقرب یوباریش حسابیگه اوغان حکمرانلیگی مستحکم لندی. قنچه ظلم و تاپته لیشگه دوچ کلمه سین استیلاچی افغانلر اؤزبیکلرنی بوتونلى یوق قیله آلمەدىلر. باشیگه کپلگن بلا- قضالرگه قره مى، اؤزبیک تیلی اؤزبیک خلقی نینگ سبوملى تیلی بؤلیب قاله بېردى. در واقع اؤزبیک تیلی افغانستان نینگ تورکی خلقلر حیات کبچیره دیگن حدودلریده، بدخشاندن آلیب هرات گه چه بؤلگن کپنگلیکلرده اؤزینی نمایان قیلیب کپلدى. عامّه خلق آره سیده اؤزبیک تیلی متن سیز بیر شکلده یشەب قاله آلدی. متن سیز دېیشیمیز نینگ سببى افغانستان بؤلیب بو تیلده کؤزگه کؤرینرلى ادبى اثرلر یرە تیلّمه دى. اؤزبیک خلقى ضیالى سیز قاره خلق صفتیده هیچ بیر حمایه سیز اؤز تیل لرنی شو بوگونگه چه آغیزلریده اوشلەب توره آلدی. مکتب، مدرسه کؤرگنلر، اؤقپمیشلىلر اؤزبیک تیلینى حمایه قیلیش بیر یاقده تورسین، کؤپراق بېلیب- بیلّمى اونى بوزیشگه اؤتدیلر.

کوچلى تیلدن کوچلى ادبیات توغیله دى: بیر زمانلر خراسان ادبى حوزه سیده گورکیرەب رواجلنگن اؤزبیک تیلی اساسیده اولکن ادبیات یوزه گه کپلدى. اؤزبیک ادبیاتى تاریخى نینگ اېنگ قیمتلى ادبى اثرلری حاضرگی افغانستان یا قدیمگی جنوبى تورکستانده ایجاد اېتیلدى. مولانا لطفی، آتایى بلخى، امیرالکلام علیشیر نوایى، سلطان حسین بايقرا، ظهیرالدین محمّد بابر و باشقه لر اؤز ادبى میراثى نینگ کتّه قسمینى شو حدودده ایجاد اېتدیلر.

تیموری لر حاکمیتی دَوری اینیقسه، علیشیر نوایی یشه گن بیل لر اؤزبیک ادبیاتی تاریخی نینگ آلتین دوری سنه له دی. بو بیل لرده سؤز ملکی نینگ سلطانی اولوغ نوایی اؤزینینگ بی بها ادبی خزینه سینى یره تدی، در واقع اوشبو دَور اوزبیک ادبیاتی تاریخیده اؤزبیک ادبی تیلی نینگ شکل لیشی اوچون مهم دَور حساب لنه دی. شوندن کبیین ادبیاتیمیز بوتونلی زوالگه یوز توتگنی اچینرلی بیر حال البته. بونگه نوایی و بابر زمانیده وجودگه کهلگن ادبی محیط نینگ آره دن کؤتورلیش و اوندن سؤنگ اؤزبیک ادبی محیطی شکل لیشی اوچون لازم شرط لر یره تیلمه گنی اساسی سبب حساب لنه دی.

افغانستان شمال ولایت لری بوتونلی کابل سلطنتی تامانیدن ضبط ایتیلگندن سؤنگ اؤزبیک تیلی جدی روشده کم سیتیه باشله دی. در واقع بو تیل اؤز یوقاری لیگیدن قوی سَری توشیب، سؤزلاوچی لری تامانیدن خاندان لر و قیشلاقلر سطحیده، کونده لیک معیشی تیلگه ایله نیب قالدی. اؤشنده، اؤزبیک لر فرزند لری مکتبلر و تعلیم درگاه لریده فارس و یا پشتو تیلیده اؤقیتیلردی، اؤزبیک لر حکومت اداره لری و مکتبلرده اؤزبیک تیلیده سؤزلش حقوقی گه اېگه بؤلمه ی قالدی لر. روایت قیلیشلریچه میمنه شهری مکتب لریدن بیریده اؤزبیک تیلیده گپیرگن بیر اؤزبیک اؤقیتوچی مکتب اداره سی تامانیدن جریمه گه تارتیلگن.

اؤزبیک یازووی و ایجادکار لری کؤپینچه فارس تیلیده یازگن لر. اؤزبیک تیلیده یازیلگن شعر لرنی مطبوعاتده همده کتاب شکلیده چاپ ایتیش منع ایتیلگن. بو بیل لرده اؤزبیک لر آره سیده نوایی خوانلیک، مشرخی خوانلیک، یسوی خوانلیک بؤلیم تورردی. صوفی الله یار، هویدا و باشقه لر اثر لری خصوصی شکلده اؤزبیک لر حیات کپچیره دیگن قیشلاقلر مسجدریده امام لر تامانیدن اؤقیتیلگن خلاص.

اؤرنی کهلگنده شونی هم ایتیب اؤتیش کبره ک که، سابق قرال محمد ظاهر حاکمیتی دوریده افغانستان ملی مجلسی نینگ اؤزبیک وکیل لری: ابوالخیر خیری، نظر محمد نوا همده عبدالکریم نزهی جلوه کبی اؤزبیک ضیالی لر کوره شی و تشبثی نتیجه سیده ایلک بار افغانستان رادیوسیده اؤزبیک و تورکمن تیل لریده ایشیتتیریشلر باشله ندی. هر کون یریم ساعت اطرافیده یاپینلنه دیگن بو ایشیتتیریشلر محمد ظاهر شاه نینگ عمکی بچه سی محمد داوود باشچیلیگیده عملگه آشیریلگن بیر حربی تؤنتریشدن کبیین توخته تیلدی. بو احوال میلادی 1987 بیل نینگ اؤرتهلریگه چه دوام ایتدی.

قَیته جانلنه نیش: اوشبو سنه نینگ اپریل آییده مسکوگه طرفدار افغانستان خلق دموکراتیک حربی نینگ حربی منبصار لری بؤلیمیش قیزیللر بیر حربی تؤنتریش قیلیب، محمد داوود حاکمیتی نی

آغدریب، حاکمیت نى قۇلگه آلدىلر. شوندىن باشلەب يەنە اۋزبېك و تورکمن تېللىرىدە اېشىتتىرىشلر قېتە يۇلگه قۇيىلدى. اۋزبېك تېلىدە «يولدوز» گزېتەسى نىشر اېتىلدى. جريدە باشلەنىشده، رحمتلى محمد امين اوچقون سۇنگره آيخان بيانى و عبدالله رويىنلر تامانىدىن باشقۇرۇلۇپ كېلىندى. در واقع كمونىستىك كۇز قرەشدهگى افغانستان خلق دموكراتىك حزبى نىنگ 14 يىللىك حاکمىتى دورىدە اۋزبېك تېلىدە مطبوعاتده مقالهلر و شعرلرنى نىشر اېتىش همده كتابلرنى چاپ قىلىشلىككە رخصت بېرىلدى. عىشىر نوپى نىنگ «خمسە» سى (انچە ضعيف و خطالرى كۇپ بۇلگن نىسخە اساسىدە آفست شكلىدە)، مرحوم عبدالغفار بيانى همكارلىگىدە همده «محبوب القلوب» اثرى دوكتور محمد يعقوب واحدى جوزجانى تامانىدىن نىشر اېتىلدى. ظهیرالدین محمد بابر دیوانى همده نادره بیگم نىنگ شعر دیوانى دوكتور شفیقه یارقین تشبثى نتیجەسىدە باسیلدى.

انه شو دورده اۋزبېكلر فرزندلرى نىنگ اۋز آنه تېللىرىدە تعليم آلىشلرى اوچون عملى قدملر تشلەنگن اېدى. بېرىنچى صنفدن تۇرتىنچى صنف گە چە مکتب درسلىكلرى اۋزبېك تېلىدە نىشر اېتىلىپ اۋقېتتە باشلەدى. بېشىنچى صنفدن تۇقتىزىنچى صنف گە چە مکتب كتابلرى تالیف اېتىلدى. پایتخت كابلده امير عىشىر نوپى نامىدهگى مدنى انجمن تشكىل اېتىلىپ فعالىت گە باشلەدى. شاعر داکتر عبدالسلام آثم مذکور انجمن باشلىغى اېتىپ تەيىنلنگن اېدى.

شو دورده كابل عالی اۋقوو يورتى نىنگ تىل و ادبیات فاکولتەسى قاشىده اۋزبېك تىلى و ادبیاتى دىپارتمنتى تأسىس قىلىندى. اۋنلەب اۋزبېك طلبەلرى بو دىپارتمنتده تحصيل آلدىلر. اولردن ايرىملرى حاضرگى كونده اۋزبېك تىلى و ادبیاتى دىپارتمنتلرىدە اۋزبېك تىلى و ادبیاتى اۋقېتوچىلرى صفتىده درس بېرەدىلر. ايرىم اۋزبېكستانلىك استادلر جمله دن لاله خان و طلعت صالح اۋفلر هم بو دىپارتمنتده اۋزبېك تىلى و ادبیاتىدن درس بېردىلر.

عین حالده اۋشە پېتلرده بىر قطار اۋزبېك ياشلرى تاشكىنت دولت بېلىم يورتىدە اۋقېشگە قبول قىلىنىپ اۋزبېك تىلى و ادبیاتى متخصصلرى صفتىدە اوشبو درگاهنى بېتىرگنلر، اولردن عزیرالله آرال، خانم فوزیه آرال، نور الله آلتای، ذکر الله ايشانچ، خیر محمد چاووش، خانم زهرا، صابر عندلیب و باشقەلرنى اېسلەش ممکن.

افغانستانده كمونىستك توزومگە برهم بېرىلگندىن كېيىن شمالى ولايتلر بۇلۇپ حاکمىت جنرال دوستم قۇلگە اۋتدى. دوستم رهبرلىگىدەگى افغانستان مىلى اسلامى جنبىشى نامىده حربى-

سیاسی تشکیلات اکثریت اوزبیکلر یشه‌یدیگن شمال ولایتلرده نظارت اؤرنه‌تدی، اوشبو حدودلرده نسبی آسایشته‌لیک برقرار ایدی. شمال ولایتلری مرکزی سنه‌لمیش مزارشریف شهری اوزبیکلرنینگ مدنی فعالیتلری مرکزی گه ایله‌ندی. امیر علیشیر نوایی نامیده‌گی مدنی انجمن بو شهرده قیته اؤز فعالیتلرینی باشلهدی. شمالده اؤزبیک تیلیده باسیله‌دیگن «یولدوز»، «یاغدو»، «قویاش» و «توغری یؤل» نامیده‌گی ژورناللر اؤز خواننده‌لری قۇلی گه یېتیب باردی. افغانستان ملی اسلامی جنبشی‌نین مرکزی نشری «ندای اسلام» و «ارمغان» همده «فاریاب» و «جوزجانان» گزیتهلریده هم فارس تیلیده‌گی نشرلری یانیده اؤزبیک تیلیده یازیلگن مقاله‌لر و شعرلر نشر اېتی‌لردی. ایگی- اوچ ییل دوامیده قطار کتابلر جمله‌دن «شجره تراکمه»، «محبت نامه»، «اؤزبیک ادبیاتی فرهنگی»، «بابرمنگولیگی»، «میزان الاوزان»، «شاعرلر تذکره‌لری» همده اؤزبیک ایجادکارلری تۆپلملری باسیلیب چیقدی.

مزارشریف، میمنه و شیرغان شهرلریده محلی تلویزیونلر همده رادیولرده اؤزبیک تیلیده یینگیلیکلر همده خیلمه‌خیل برنامهلر یاییئیلر ایدی.

افغانستانده بوکونگه چه اؤزبیک تیلی قندهی سقلنیب قالگن؟

اتیک اؤزبیکلر افغانستان شمال ولایتلریدن کؤپراق فاریاب و تخارده زیچ یشه‌یدی‌لر. شونینگدېک، بدخشان، قندوز، بغلان، سمنگان، بلخ، جوزجان، سرپل، بادغیس و هرات ولایتلری اهالیسی‌نینگ معلوم قسمی اؤزبیکلردن عبارت. محلی اهالی آره‌سیده اؤزبیک تیلی فقط قیشلاقلرده تازه‌لیگیچه قالگن. بونگه قیشلاق اهالیسی‌نینگ بیر تاماندن سوادسیزلیگی و باشقه یاقدن بعضی بیرلرده اؤزبیکلرنینگ توتش و قلین یشهب کېله‌یاتگن‌لیکلری اساسی سبب بؤلگن.

اؤزبیک تیلیده کېسکین اؤزگیشلر جریانی اؤزبیکلرنینگ شهرلشیشی، سودا- ساتیق بیلن ایش کؤریشی، باشقه‌لر بیلن کېنگ علاقه گه کیریشی بیلن باغلیق. بو اؤزگیش اؤزبیک تیلی‌نینگ توغری رواجلنیشی‌گه اېمس بلکه، اونینگ بوزیلیشی گه آلیب کېلدی. اؤزبیکلر یشه‌یدیگن بیر قطار شهرلر مرکزلیده فارس تیلی عموم اوچون علاقه‌تیلی بؤلگنی باعث، بوندهی جایلرده توره‌دیگن اؤزبیکلر تیلی گه معین تأثیر اؤتکزگن، فارسچه سؤزلر بیزنینگ تیلیمیزگه کیریب کېلگن. همهدن اچینرلی‌سی بونده که، اؤقیمیشلی اؤزبیکلرنینگ کؤپچیلیگی اؤزبیک تیلینی فارس تیلی قاعده‌سی‌گه سالیب سؤزله‌یدی‌لر. اکثر حاللرده اؤزبیکلرنینگ سوادلی قتلهمی سؤزله‌گن گپ و

جمله‌لری آخريده فقط بيته فعل اؤزبکچه بؤله‌دی خلاص. اؤزبک تيلیده يايينلنه‌ديگن راديو تلويزيونلر سانى آزليگى شونينگدېک مذکور عاموى اخبارات واسطه‌لری نينگ اؤزبک تيلیده بېريله‌ديگن دستورلری تيلي صاف اؤزبکچه بؤلمه‌گنى هم اوشبو مشكل نينگ دوام اېتيشيگه كؤمكچى بؤلگن.

اؤزبک تيلي افغانستانده پشتو تيليدن كؤپ تاثيرلنمه‌گن دېسك خطا قيلمه‌گن بؤله‌ميز. بونينگ هم اؤزبگه خاص سببلرى بار البته. بېرينچيدن اؤزبكلر اتنيك پشتونلر بيلن قؤشنى بؤليپ يشه‌مه‌يدىلر، بعضى بېر جائلر اولر بيلن يقين يشه‌سه‌لر هم پشتو تيلي مملكت بؤليپ تورلى اېلتلر آره‌سيده معامله تيلي بؤلمه‌گنى اوچون اؤزبک خلقى بو تيلنى اورگنيش گه رغبت كؤرستمه‌گن. اؤزبک تيلي بيلن پشتو و فارس تيللرى آره‌سيده‌گى تاثير ايگى ياقلمه بؤلگن. اؤز نوبتيده اؤزبک تيلي نينگ درى و پشتو تيللريگه تاثيرى بؤلگن.

اؤزبک تيلي نينگ رواجلنمه‌ى قالگنى‌گه، كؤپ عاملر قطارى:

- اوزاق دورلردن بېرى اؤزبک تيلي افغانستانده كم سيتيليپ كېلينگنى.
- اؤزبكلر فرزندلرى عصرلر دواميده اؤز آنه تيللريده تعليم آليش حقوقى‌گه اېگه بؤلمه‌گنلىكلرى.
- اؤزبک كلاسيك ادبياتلرى نمونه‌لرى اؤزبک خلقى گه يېتكزيب بېريلمه‌گنى.
- تقريبن بېر عصر افغانستانليک اؤزبكلر دنيا اؤزبكلرى اينيقسه اؤزبکستانليک ملتداشليريدن اجره‌ليپ يشه‌گنلىكلرى و اولر آره‌سيده عمومى باردى كېلدى بؤلمه‌گنى، امودريانينگ ايگى تامانیده يشه‌ب گېله‌ديگن بېر ملت نينگ بېر- بېريدن بيگانه بؤليشليکكه مجبور اېتيليشى؛ قاله وېرسه بېر- بېرلرى نينگ تيلنى توشينمه‌يديگن احوالگه چه هم آليپ كېلگننى سنب كؤرسه تيش ممكن. بو وضعيت نينگ يوزه گه كېليشى گه:

- دولت تامانيدن بو تيلگه اهميت قره تيلمه‌گنى؛

- اېنگ مهمى اؤزبكلر آره‌سيده اؤز تيللرى‌گه نسبتن مسووليت سيزليكلرى اساسى سببچى سنه‌له‌دى.

حاضرگی کونده افغانستانده اوزبیک تیلی احوالی یخشی اېمس. افغانستان اوزبیکلری تیلی نی بېگانه تیلر تاثیریدن قوتقریش و رواجلنتیریش اوچون جدی سعی و حرکتلر عملگه آشیریلمه گن تقدیرده کبله سی ییلدرده گلوباللیشوو جریانلی تیزلشیشی نتیجه سیده بو تیل احوالی تاباره یامانلشده دی و آخر عاقبت اوزبیک تیلی نینگ آسیانینگ بو قسمیده اؤلش احتماللی موجود.

افغانستانده اوزبیک تیلی لهجه لری: اوزبیک تیلی افغانستانده لهجه لرگه پای. اوزبیک تیلی نینگ اساسی لهجه لری یعنی قرلوق، اوغوز و قیچاق لهجه لری نی اوزبیکلر یشه یدنگن حدودلرده اوچره ته میز. قرلوق لهجه سیده سؤزله یدنگن اوزبیکلر افغانستان شمالی حدودی نینگ اکثریت ولایتلری جمله دن بدخشان، تخار، قوندوز، بلخ، جوزجان، سرپل، فاریاب، بادغیس و هراتده یشه یدی لر. قیچاق لهجه سیده سؤزلاوچی اوزبیکلر اېسه کؤپینچه قوندوز، تخار، سمنگان، قسمن بلخ، سرپلده موجود. شونینگدېک جوزجان ولایتی همده فاریاب نینگ اندخوی حدودیده اوغوز لهجه سینى قؤلله یدنگن اوزبیکلر بیرلیک اهالی نینگ بیر قسمینی تشکیل اېته دی لر. مملکتده اوزبیکلر حیات کېچیره دیگن منطقه لرنینگ ایریم جای لریده بیر قیشلاق بیلن باشقه بیر قیشلاق اهالی سی لهجه لری ارا تفاوتلر کوزه تیلده دی. بو در واقع مملکت اوزبیکلری ارا لهجه لر کولپلیگی همده سقله نیب قالینگنیدن درک بېرده دی.

هر حالده افغانستانده اوزبیک لهجه لری هلی آچیلمه گن قۇریق. اوزبیک خلقی دنیاسی نینگ بو قسمیده تیل ساحه سیده علمی ایش و تېکشیرو اؤتکزیمه گن. ساحه متخصصلری کېچیکمسدن بو باره ده عملی قدملر تشله ماقلری درکار.

دموکراتیک دوره اوزبیک تیلی وضعیت: افغانستانده طالبان حاکمیتی 2001- ییلده آغدریلدی. اوندن سؤنگ غرب حمایتی بیلن وجودگه کېلگن دموکراتیک تیزیم جماعه ده قطار اصلاحاتلر کېلتیریش اوچون چاره لر کؤره باشلده دی. 2003- ییلده افغانستان نینگ ینگى اساسی قانونی ایشله ب چیقیلدی و کوچگه کیریتیلدی. اوشبو قانون اساسیده افغانستان بؤیل ب سؤز اېرکینلیگی، عاموی اخبارات واسطه لری نینگ اېرکین فعالیت آلیب باریشلری اوچون شرط- شرایطلر مهیا اېتیلدی. ایلک بار افغانستانده حیات کېچیره دیگن تورلی اېتلر جمله دن اوزبیکلر مملکت اهالی سی نی تشکیل اېته دیگن ملت نینگ اجره لمس بیر قسمی صفتیده تن آلینگن اېدی. شونینگدېک اوزبیک تیلی کؤپچیلیک اوزبیکلر یشه یدنگن حدودلرده دولت تیلی اؤله راق رسمن تن آلیندی. مملکتده تورلی اېتلر فرزندلریگه اؤز آنه

تیللریده تعلیم آلیش حقوقی بېریلدى، عاموی اخبارات واسطه لریده هم تورلی تیللرده فعالیت آلیب باریش حقوقی کفالتلندی.

خوش، بو شرایطن اوزبیک خلقی قندهی فایده لندی؟

مملکت قانونلری اساسیده افغانستانلیک اوزبیکلر اوز تیللریده عاموی اخبارات واسطه لریدن فایده لنیش، کتابلر نشر ایتیش حقوقیگه اېگه بۇلدىلر. بیراق اؤتگن اؤن ییل دوامیده بو تۇغریده طلب گه جواب بېره آله دیگن درجه ده ایجابی ایشلر عملگه آشیریلمه دی دېسک مبالغه بۇلمه یدی. بونگه تورلی عامللر سبب. بیرینچیدن ملکه لی اوزبیک یازوچیلری و ژورنالیستلری سانینینگ اؤته آزلیگی، ایگینچیدن افغانستانلیک اؤقیمیشلی اوزبیکلر کؤپچیلیگینینگ اوزبیکچه سوادى یوقلیگی موجود وضعیت نینگ وجودگه کپلیشى گه سبب بۇلگن.

گرچند سؤنگی ییللرده افغانستان معارف وزیرلیگی اوزبیکلر فرزندلری تعلیم آله دیگن مکتبلرده اوزبیک تیلی و ادبیاتی درسلیگینی اؤقیتیش اوچون عملی چاره لر کؤرگن. بیرینچی صنفدن آلیب تۆرتینچی صنف گه چه اوزبیک تیلی و ادبیاتی درسلیکلری چاپ ایتیلگن، قالگنلری نینگ هم چاپ ایتیلیشى ایتیله دی. بیراق بو درسلیکلر بیتلری سانده نشر ایتیلمه گن. در واقع برچه اؤقوچیلرگه اوزبیک تیلی و ادبیاتی درسلیکلری یېتکزیب بېریلمه گن.

عین حالده کپینگی ییللرده اوزبیک تیلیده اېشیتیریشلر بېره دیگن رادیولر همده خبر و تورلی کؤرستوولر یایینلنهدیگن تلویزیونلر پیدا بۇلدى. بو آره ده اېگه سی اوزبیکلر بۇلگن رادیولر و تلویزیونلر هم بار. عین حالده اوزبیک تیلیده یایین وقتى اجره تگن، اساسن اوزبیکلر گه قره شلی بۇلمه گن رادیولر و تلویزیونلر هم موجود. بونینگ اؤزی اوزبیکلر و اوزبیک تیلی نینگ افغانستان جماعه سیده گی اهمیتی نی کؤرسته دی.

معلوم که عاموی اخبارات واسطه لری تیل و ادبیات رواجی اوچون مهم رؤل اؤینه یدی. خوش، سؤنگی ییللرده مېدیا افغانستانده اوزبیک تیلی ترقیاتی اوچون قنچه رؤل اؤینه گن؟

بو سوالگه جواب اونچه هم ایجابی اېمس. چونکه افغانستانده اؤتمیشده اوزبیک ادبی محیطی نینگ یوقلیگی همده ملکه لی اوزبیک ادیبلر، تیلشناسلر و ژورنالیستلر فعالیت آلیب بارمه گنی عاموی اخبارات واسطه لری گه هم آز وقت ایچیده بو ساحه ده کتّه خدمت قیلیش گه امکان بېرمه گن.

اۋزبېك تېلىدە خبر و خېلمە خېل دستورلر بېرەدېگن رادىولر و تلوزيونلردە فعاليت آليپ بارەدېگن اۋزبېك ژورناليستلارنىڭ اۋزبېك تېلىدە تيارلر ب تقديم اېتەدېگن خبرلر و برنامەلر تېلى بېرى بېرىدن فرق قېلىپ تورهدى. سۈنگى تۈرت يېل اېچىدە اۋزبېك تېلىدە ياپىنلر بېرەباشلەگن آريانا تلوزيونىنىڭ اۋزبېكچە دستورلر تېلىنى بېر مونچە اۋزبېك تېلى معيارلر گە مطابق دەسە بۇلەدى. افسوس كە مسألەنىڭ تۇلىق حللى اوچون مملكتدە هر تامانلە فعاليت آليپ بارەدېگن علمى-مدنى مركزلر هم موجود اېمس.

باسمە مطبوعات همده اۋزبېك تېلىدە تاليف قېلىنىپ نشر اېتىلگن كتابلر تېلى هم فانىقرلى اېمس، بعضى بېر نشرلر و كتابلر بوندن مستثنا. مسألەنى شاشىلىنىچ بېر شكلدە حل اېتىش اوچون ملكەلى و تجربەلى اۋزبېك تېلىشناسلر و ادبىياتچىلر اشراكىدە اۋزبېك تېلى و ادبىياتى مركزىنى تشكىل اېتىشگە جدى احتياج بار. بو مركز افغانستان بۇىلپ اۋزبېك مطبوعاتى گە يۇل يوريقلر و كۇرستمەلر بېرىپ بارىشى كېرەك. عين حالده اۋزبېك تېلىدە ياپىنلەيدېگن عاموى اخبارات واسطەلرلى فعاليتىنى يقىندن كوزەتېپ اولرنىڭ خطالرىنى تۇغرىلەش اوچون علمى يېغىنلر اۋتكزىشى لازم، شونىڭدېك اۋزبېك ژورناليستلرنى متصل روشدە اۋرگتېپ بارىش گە جدى احتياج سېزىلەدى. بوندە بېر مھم لايحەنى اۋزبېك تېلى و مدنيتىنى حمايت اېتەدېگن خلق ارا تشكىلاتلر جملەدن اۋزبېكستان دولتى هر بېر جھتدن اينىقسە مالىوى تاماندن تامينلپ توريشى دركار.

افغانستان بېلىم يورتلرلى چارچوبەسىدە فعاليت آليپ بارەدېگن اۋزبېك تېلى و ادبىياتى دىپارتمنتلرىدە ملكەلى استادلر سانى آزلىگى هم موجود معمانىڭ باشقە بېر عاملى سنەلەدى. چونكە، اوشبو دىپارتمنتلرنى بېتېرىپ چىقەدېگن طلبەلر اۋزبېك تېلىنى علمى روشدە اۋرگنە آلمەيدىلر. اولرنىڭ مکتب دورىدە اۋزبېك تېلىدە اۋقېتېلمەگنلىكلرى هم عالى تعلیمات دورىدە ملكە آشیره آلمس لىكلرىنىڭ باشقە بېر عاملى سنەلەدى.

هر حالده سۈنگى چاغلردە افغانستانلىك اۋزبېك ياشلر آرهسىدە اۋز آنە تېللىرىدە اۋقىش و يازىشگە قىزىقىش درجەسى آرتېپ بارماقده. بو نرسەنى اجتماعى ترماملر اينىقسە فېس بوكده كوزەتېش ممكن. بىراق، ايتىپ اۋتىلگن مشكلنى بە تمام حل اېتىش اوچون قۇشنى اۋزبېكستاننىڭ اوزاق مدتلى ياردمىگە جدى احتياج سېزىلەدى. اۋزبېكستان دولتى افغانستان بېلىم يورتلرىدە فعاليت آليپ بارەدېگن اۋزبېك تېلى و ادبىياتى دىپارتمنتلرىنى هر تامانلە حمايت اېتىشى ضرور. اۋزبېك

اوقيتوچىلارنى اۋزىك تىلى و ادبياتى ساحهسىده اۋزىكستان بىلىم درگاهلريده اۋقيتيش اوچون زمين يره تيش همده اۋزىكستانلىك تىلشناس و ادبياتشناس استاذلارنى افغانستان بىلىم يورتلريده درس بېرىشلىرى لازم. عين حالده افغانستان عاموى اخبارات واسطه لريده ياپىنلنن پىدىگن اۋزىك تىلپىده گى دستورلر همده گزىنه لر و ژورناللر تىلپىنى معيارى لشتىرىش مقصىده هم اۋزىكستان ياردمى گه ضرورت بار.

افغانستان اۋزىكچەسى بىلن اۋزىكستان اۋزىكچەسى اۋرتەسىده فرق بارمى؟

اۋتمىشده امو دريانىنگ ايگى تامانىده حيات كېچىره دىگن اۋزىكستانلىكلر و افغانستان اۋزىكلىرى تىللىريده فرق بۇلمەگن. چونكه بو خلقلر آره سىده سياسى چىگرەلر و اولرنى بىرىرىدن آيىره دىگن ديوارلر يوق اېدى. ايلك جدالىك سابق ساويت اتفاقى تشكىل اېتىلىشىدن سۇنگ وجودگه كېلگن، مسكو بىلن كابل امو دريانىنگ ايگى تامانىده گى اتىنگ اۋزىكلىر، تاجىكلر همده توركمنلرنى بىر بىرلىرى بىلن علاقەده بۇلمسلىكلرى موضوعسى اوستىده كېلىشىپ آلگنلر. انه شو مقصد اوچون حتا افغان (پشتون) حاكملر، پشتون قىلەلردن بىر قىسمىنى افغانستان جنوبيدن كۇچىرىپ، اولرنى امو دريانىنگ سۇل قىرغاغىده جايلىشتىرگنلر. بىرلىك اھالى مال- ملك لرىنى تارتىپ آلىپ اولرگه تارتىق قىلگنلر. شوندىن كېيىن ناقللر نىنگ جنوبى توركستانگه آقىپ كېلىشى كۈچەپە باشلەدى. بو مجبورى جدالىك افغانستان و اۋزىكستان اۋزىكلىرى نى بوكونگه قدر بىرىرىلردن اجره لىپ يشەشلىرگه سبب بۇلدى. ايگى خلق تىلپىده پىدا بۇلگن فرقلر هم انه شو مسأله گه بارىپ تقهلەدى. اۋزىكستانلىك وپنداشلىرىمىز تىلپىگه روسچە سۇزلر، تىرمىن (اصطلاح) لر و عبارەلر كىرىپ كېلگن بۇلسە- ده، افغانستان اۋزىكلىرى تىلپىده فارسچە، عربچە سۇزلر و تىرمىنلر چقور تائىر قالدىردى.

بوگون و اېرتە گه افغانستانلىك اۋزىكلىر، دنيا اۋزىكلىرى جملەدن اۋزىكستانلىكلر تىلپىده گى موجود فرقلىرىنى امكان قدر اۋرتەدن آلىپ كېتىش اوچون معين ايشلرنى عملگه آشىرىش ممكن. او هم بۇلسە افغانستان و اۋزىكستان ارا مدنى همكارلىكلرنى اوزلوك سىز روشده يۇلگه قۇبىش ارقلى مىسر بۇلە آلهدى.

افغانستانده تشكىل اېتىلىش عرفەسىده تورگن اۋزىك مطبوعاتى بو تۇغرىده مهم رۇل اۋىنە آلهدى.

افغانستانده تورکيه تورکچهسى نینگ اۋزبېک تېليگه تائيرى: معلوم که، سؤنگى يېل لرده افغانستان و تورکيه ارا مناسباتلر مستحکم لنماقده. تورکيه دولتى هر يېل يوزلب افغانستانليک طلبه لرنى اۋز اونيورستيتلر يده اۋقېشگه قبول قېلهدى. اولر آره سېده افغانستانليک اۋزبېک طلبه لر هم بارلر. ايلک بار 1993 يېلده تورکيه دولتى افغانستان شمال ولايتلر يدن اکثريتى اۋزبېک و تورکمن باله لردن عبارت بؤلگن 500 کيشى اطراف يده اۋقوچى لرنى تورکيه بېليم يورتلر يده تحصيل آليش لرى اوچون زمين يره تگن اېدى. اولر نینگ معلوم قسىمى ايريم ساحه لرده تحصيل آليب افغانستانگه قېتگن لر. عين حالده قطار افغانستانليک اۋزبېک عايله لر تورکيه شهرلر يده يّشهب، تجارت همده باشقه ايش يوموشلر بېلن شغللنهدى لر. بو جريان بير قطار افغانستانليک اۋقېميشلى اۋزبېک ياشلر تېلى نینگ تورکيه تورکچه سېدن تائيرلنېشى گه آليب کېلگن. اوشبو ياشلر اۋزبېکچه سؤزله گن لريده بعضن تورکچه سؤزلر و عباره لرنى قؤلله يدى لر. گاهيده، اۋزارا تورکچه سؤزلش نى هم معقول کوره دى لر، عين حالده اولر اۋز انه تيللر اۋزبېک تېلى قاعده لرى اساسيده گېله يدى لر. بو نرسه نى تورک تېليده تحصيل آلگن ليکلر نینگ ايجابى تائيرى صفتيده بهالاش ممکن.

افغان- تورک لېسه لرى نینگ افغانستان پايتختى و ايريم شهرلر يده فعاليت آليب بارېشى هم تورک تېلى نى اۋرگتېشده مهم رؤل اۋينه ماقده. مذکور لېسه لرنى بېتيرگن افغانستانليکلر فرزندلر بى ملال تورک تېليده گېلشه آله دى لر همده تورکلر بېلن يقين علاقه قوره دى لر. اېنديلېده تورک تېلى افغانستانده کېنگ قولاچ يايېب، رواجلنماقده. بو جريان اۋزبېک تېلى گه چقور تائيرېنى اۋتکزمه ي قۇيمه يدى.

افغانستان بېلن اۋزبېکستان ارا مناسباتلر، رسمى کابل بېلن انقره اۋرته سېده گى مناسبت درجه سېده مستحکم بؤلگنده اېدى، مملکتده اۋزبېک تېلى نینگ موجود اېنچلى احوالى يخشى لنيشى گه اميد قېلسه بۇلردى.

[يازوچى: محمد عالم کوهکن](#)

(1) افغانستان نینگ پروان ولايت يده جايلاشگن تاغلى حدود.

Presented by:

BAYANI SOCIAL & CULTURAL FOUNDATION
www.bayanifoundation.com